

Шибецька С. А., здобувачка першого (бакалаврського) рівня вищої освіти
ОП Початкова освіта Житомирського державного університету імені Івана
Франка

Науковий керівник: **Шанскова Т. І.**, докторка педагогічних наук, доцентка кафедри початкової освіти та культури фахової мови Житомирського державного університету імені Івана Франка

КРИТИЧНЕ МИСЛЕННЯ ЯК ІНСТРУМЕНТ БОРОТЬБИ З МАНІПУЛЯЦІЯМИ В МЕДІАПРОСТОРІ

У статті розглянуто критичне мислення як ефективний інструмент боротьби з маніпуляціями в медіапросторі. Проаналізовано основні методи маніпуляції, такі як тенденційна подача інформації, використання емоційних тригерів, спотворення контексту та вплив алгоритмів соціальних мереж. Окреслено ключові аспекти розвитку критичного мислення, зокрема перевірку джерел, аналіз аргументів, розпізнавання маніпулятивних технік та усвідомлення когнітивних упереджень. Акцентовано увагу на важливості медіаграмотності та формування культури аналітичного мислення в суспільстві.

Ключові слова: критичне мислення, маніпуляція, медіапростір, дезінформація, когнітивні упередження, медіаграмотність, інформаційна безпека.

Постановка проблеми. Критичне мислення є необхідною когнітивною навичкою сучасної людини, особливо в умовах інформаційного суспільства, де масові комунікації мають значний вплив на свідомість громадян. В епоху цифровізації, коли інформаційні потоки поширюються з безпрецедентною швидкістю, здатність аналізувати, оцінювати та перевіряти достовірність повідомлень стає критично важливою. Одним із ключових завдань критичного мислення є протидія маніпуляціям, які набувають усе більш витончених форм у медіапросторі.

Виклад основного матеріалу дослідження. Маніпуляція в медіа – це навмисне викривлення інформації, спрямоване на формування у споживачів хибних уявлень або емоційного стану, що ускладнює об'єктивне сприйняття дійсності. Маніпулятивні технології можуть включати перекозчення фактів, селективне подання інформації, емоційні тригери, використання стереотипів,

мову ворожнечі та пропагандистські методи. Важливу роль у формуванні критичного мислення відіграє медіаграмотність, яка допомагає розпізнавати такі прийоми та захищатися від впливу дезінформації.

Одним із основних механізмів критичного мислення є вміння ставити запитання щодо джерела інформації, її мети та логічної обґрунтованості. Чи є джерело авторитетним? Чи наведено фактичні докази? Чи використовується емоційний тиск замість раціональної аргументації? Ці питання допомагають виявити потенційні маніпулятивні впливи та уникнути сприйняття інформації на емоційному рівні без належного аналізу.

Важливим аспектом критичного мислення є порівняння інформації з різних джерел, що дає змогу формувати об'єктивні висновки на основі різних точок зору. Одностороння подача інформації часто є ознакою маніпуляції, тому перевірка альтернативних джерел та аналіз їхньої аргументації сприяють виробленню неупередженого погляду на проблему [4].

Ще одним способом боротьби з маніпуляціями є знання основних логічних помилок і когнітивних упереджень, які використовуються для впливу на громадську думку. Наприклад, помилка хибної дилеми, коли ситуація подається лише у двох варіантах без урахування інших можливостей, або аргумент до емоцій, коли інформація подається через страх, гнів чи співчуття, що змушує аудиторію реагувати емоційно, а не раціонально.

Розвиток критичного мислення також вимагає розуміння механізмів роботи соціальних мереж та алгоритмів персоналізованого контенту. Багато платформ формують інформаційні бульбашки, де користувачі отримують лише ті новини, що відповідають їхнім попереднім уподобанням, що може обмежувати можливість критичного аналізу та сприяти маніпуляції суспільною думкою [2].

Таким чином, критичне мислення є дієвим інструментом боротьби з маніпуляціями в медіапросторі. Воно включає перевірку джерел, аналіз аргументації, порівняння інформації, розпізнавання маніпулятивних прийомів та логічних помилок, а також усвідомлення принципів роботи інформаційних алгоритмів. В умовах постійного інформаційного впливу розвиток критичного

мислення є не лише інтелектуальною необхідністю, а й важливим фактором збереження особистої свободи та суспільної безпеки.

Сучасний медіапростір є складним і багатовимірним явищем, що впливає на формування суспільної думки, політичних уподобань, соціальної поведінки та навіть особистісних цінностей. Інформація, яка циркулює у медіа, не завжди є об'єктивною, достовірною та неупередженою. Часто вона стає інструментом маніпуляції, метою якої є вплив на думки, емоції та дії аудиторії. У цьому контексті критичне мислення виступає ключовим механізмом протидії маніпуляціям та дезінформації, сприяючи свідомому споживанню інформації та формуванню незалежного погляду на події.

Маніпуляції в медіапросторі можуть мати різні форми, зокрема використання дезінформації, пропаганди, фабрикації новин, монтажу відео та фото, емоційних тригерів, перекручування фактів і навіть цілеспрямованого мовчання про певні події. Найчастіше вони спрямовані на створення інформаційного хаосу, виклик паніки, формування поляризованих поглядів або підрив довіри до офіційних джерел. Основна небезпека таких впливів полягає в тому, що вони можуть залишатися непомітними для пересічного споживача інформації, який не має достатніх навичок аналізу та перевірки отриманих даних [6].

Критичне мислення передбачає здатність людини аналізувати отриману інформацію, розпізнавати логічні помилки та маніпулятивні техніки, оцінювати джерела та їхню надійність, а також формувати власні висновки на основі перевірених даних. Одним із важливих інструментів критичного мислення є методика фактчекінгу – процесу перевірки фактів шляхом звернення до першоджерел, аналізу статистичних даних, звернення до незалежних експертів або використання спеціалізованих платформ для виявлення фейків.

Ще одним аспектом критичного мислення є розуміння принципів функціонування сучасних медіа та соціальних мереж. Завдяки алгоритмічним механізмам платформи, такі як Facebook, Instagram, TikTok або YouTube, формують інформаційні бульбашки, де користувачам пропонуються матеріали,

що відповідають їхнім попереднім інтересам та поглядам. Це призводить до звуження світогляду, підсилення когнітивних упереджень та ускладнює доступ до альтернативних точок зору. Для протидії такому впливу важливо свідомо розширювати коло інформаційних джерел, аналізувати різні точки зору та критично оцінювати власні переконання [2].

Критичне мислення також вимагає вміння ідентифікувати емоційно забарвлені повідомлення, які використовуються для впливу на аудиторію. Наприклад, маніпулятори можуть апелювати до страху, гніву, ненависті чи співчуття, щоб спонукати людей приймати рішення, засновані не на логіці, а на емоціях. Використання негативної риторики, образливих узагальнень, демонізації опонентів є типовими ознаками маніпулятивного контенту. Усвідомлення цих технік допомагає не піддаватися на емоційні провокації та зберігати раціональність у процесі прийняття рішень.

Розвиток критичного мислення потребує постійного навчання та практики. Важливим аспектом є медіаграмотність – здатність аналізувати зміст новин, розуміти їхній контекст, ідентифікувати авторські позиції та комерційні чи політичні інтереси, що можуть стояти за поширенням певних повідомлень. Навчання основам критичного мислення та медіаграмотності має стати обов'язковим компонентом освітнього процесу, оскільки здатність протистояти маніпуляціям є ключовою навичкою інформаційного суспільства.

У підсумку, критичне мислення є необхідною умовою ефективної протидії маніпуляціям у медіапросторі. Воно дозволяє не лише уникати впливу дезінформації, а й формувати власну позицію, засновану на об'єктивному аналізі. У сучасних реаліях, коли інформаційні війни стають частиною повсякденного життя, розвиток критичного мислення є не лише особистісним викликом, а й важливою складовою стійкості суспільства перед зовнішніми та внутрішніми інформаційними загрозами [1].

В епоху цифрових технологій та глобальної інформаційної взаємодії медіапростір стає ареною інтенсивного інформаційного впливу. З одного боку, швидкий доступ до даних сприяє обізнаності та розширенню світогляду, з іншого

– зростає кількість маніпуляцій, дезінформації та пропаганди, які спотворюють реальність і впливають на суспільну думку. У таких умовах критичне мислення є незамінним інструментом, що дозволяє протидіяти навмисному викривленню фактів, виявляти маніпулятивні техніки та формувати власне незалежне бачення подій.

Критичне мислення – це здатність об’єктивно аналізувати інформацію, перевіряти її достовірність, оцінювати аргументи та розпізнавати логічні помилки. Відсутність цих навичок робить людину вразливою до впливу маніпуляторів, які використовують як відкриті, так і приховані методи впливу. Основними формами маніпуляції в медіапросторі є тенденційна подача фактів, використання емоційних тригерів, викривлення контексту, узагальнення, навішування ярликів та методика фальшивої дилеми [5].

Однією з найпоширеніших маніпулятивних технік є створення сенсаційних новин, що викликають сильні емоційні реакції. Такі матеріали часто містять перебільшення, вибіркове подання інформації або навіть відверті фейки. Критично мисляча людина, стикаючись із подібним контентом, насамперед звертає увагу на джерело, перевіряє фактологічну основу повідомлення та аналізує, чи не є його метою виклик страху, ненависті або некритичного сприйняття певної позиції.

Ще однією проблемою є алгоритмічні механізми соціальних мереж, які формують персоналізовану інформаційну стрічку відповідно до інтересів користувача. Це призводить до утворення так званих «інформаційних бульбашок», коли люди отримують лише ті новини, які підтверджують їхні попередні переконання. Таким чином, формується спотворене уявлення про реальність, а критичне мислення є єдиним способом подолати цей ефект. Розширення джерел інформації, свідомий пошук альтернативних точок зору та аналіз різних позицій допомагають уникнути однобічного бачення подій.

Важливу роль у формуванні критичного мислення відіграє усвідомлення основних когнітивних упереджень, які можуть впливати на сприйняття інформації. Наприклад, ефект підтвердження змушує людей надавати перевагу

тим фактам, які узгоджуються з їхніми існуючими переконаннями, ігноруючи альтернативні погляди. Також часто використовується ефект авторитету, коли інформація сприймається як істина лише тому, що її озвучила впливова особа або організація. Вміння критично аналізувати аргументи, а не просто приймати їх на віру, допомагає уникати таких помилок.

Окрім того, важливим аспектом боротьби з маніпуляціями є розвиток навичок аналітичного читання та роботи з першоджерелами. Сучасні медіа нерідко подають уривки інформації без контексту, вириваючи цитати або статистичні дані з загальної картини. Критичне мислення передбачає вміння перевіряти факти, звертатися до оригінальних джерел і оцінювати їхню надійність. Використання наукових досліджень, офіційних звітів та незалежних аналітичних платформ є ефективним методом перевірки правдивості інформації [3].

Окрему загрозу становить політична та комерційна маніпуляція, коли інформація використовується для просування певних ідеологій або продуктів. Наприклад, техніка «фреймінгу» дозволяє подати одні й ті самі події у вигідному або не вигідному світлі, змінюючи лише контекст їхнього представлення. Маніпулятивна реклама часто експлуатує людські страхи та емоції, формуючи потреби, яких насправді може не існувати. Усвідомлення таких прийомів дає можливість не піддаватися зовнішньому впливу та приймати рішення на основі раціонального аналізу.

Розвиток критичного мислення повинен починатися ще з раннього віку. Запровадження курсів з медіаграмотності у шкільну та університетську освіту сприятиме вихованню суспільства, здатного протистояти інформаційним загрозам. Крім того, необхідно заохочувати розвиток самостійного мислення, навчати дітей і підлітків аналізувати інформацію, формулювати аргументовану точку зору та розпізнавати маніпулятивні техніки.

Висновки. Таким чином, критичне мислення є необхідним інструментом для боротьби з маніпуляціями в медіапросторі. Воно включає перевірку джерел, аналіз аргументів, розпізнавання маніпулятивних технік, усвідомлення

когнітивних упереджень та здатність до незалежного оцінювання інформації. У сучасному світі, де інформація стала зброєю, володіння критичним мисленням є запорукою інтелектуальної свободи та захисту від дезінформації. Тому розвиток цієї навички є не лише особистою потребою, а й важливою умовою для формування свідомого та стійкого до маніпуляцій суспільства.

Список використаних джерел:

1. Арделян О. Загальнопізнавальні вміння як компонент креативного мислення молодших школярів. Рід. шк. 2021. № 4. С.78 – 80.
2. Белкіна-Ковальчук О. В. Креативне мислення учнів початкових класів. Практична психологія та соціальна робота. 2015. № 4. С. 37–42.
3. Бурак К. П. Формування критичного мислення у здобувачів освіти засобами дослідницької діяльності на уроках математичної освітньої галузі. 2024. URL: elibrary.kdpu.edu.ua (дата звернення: 28.03.2025).
4. Гісь О. Продуктивне мислення. Почат. шк. 2014. № 2. С. 7–9.
5. Данилова О.В. Мультимедіа власноруч: посіб. К.: Шкільний світ, 2016. 120 с.
6. Основи нових інформаційних технологій навчання. Посібник для вчителів /за ред. Ю.І.Машбіца. К: 2 ТЗМН, 2017.